

Azərbaycan xalqının yeni tarixi prinsip etibarilə Prezident, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin bir nidəsi ilə başlayır: "Qarabağ Azərbaycanıdır!". Qarabağ deyəndə isə bir çox böyük şəxsiyyətlərin Vətən uğrunda mücadiləsi, mübarizələri dolu tərcümeyi-halları göz önünə gəlir. Artıq əsr yarımından çox bir müddətdir ki, estetik təfəkkürü Xurşudbanu Natəvan adlı fenomenal bir şəxsiyyət məşğul etməkdədir. Xüsusən də müstəqillik dövrü Azərbaycan rəssamlıq sənətində Qarabağ, eləcə də Xurşudbanu Natəvan mövzusunda müraciət ediləsi ənənə halını almışdır və bu da təsadüfi deyildir. Əslində, Qarabağ deyəndə, ilk növbədə yada düşən şəxsiyyətlərdən biri də Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu Xanın qızı Xurşudbanu Natəvandır. Müstəqillik dövrü Azərbaycan rəssamlıq sənətində də, Xurşudbanu Natəvan mövzusunda dönə-dönə müraciət olunduğunu görürük.

AZƏRBAYCAN TƏSVİRİ İNCƏSƏNƏTİNDƏ

“XAN QIZI” DÜNYASI

Xeyirxah əməlləri və nəcibliyi ilə xalq içində böyük hörmət qazanmış, "Xan qızı" adı ilə tanınan, görkəmli Azərbaycan şairəsi Xurşudbanu Natəvan gözəl şair və ictimai xadim kimi tanınmaqla bərabər, həm də çox incə dərin zövqə malik rəssam və bədii tikmə ustası olmuşdur. Rəssamlıq fəaliyyəti ilə poetik yaradıcılığı vəhdət təşkil edən Natəvanın bizim dövrə gəlib çatmış yaradıcılıq irsi bir o qədər çox olmasa da, onlar Azərbaycan incəsənətini yeni bədii çalarlarla zənginləşdirən sənət əsərləri kimi qəbul olunur. Yaşayan tariximiz Xurşudbanu Natəvanın Qafqazda, o cümlədən Bakıda səfərdə olmuş böyük fransız yazıçısı Aleksandr Dümaya özünün heyrətamiz tikmələrini bağışlaması faktını əks etdirməkdədir.

Xurşudbanu Natəvanın rəssamlıq qabiliyyəti bir neçə cəhətdən diqqəti cəlb edir. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, onun ərsəyə gətirdiyi qrafik əsərlər XIX əsr Azərbaycan təsviri sənətinin inkişaf tarixini özünəməxsus bədii xüsusiyyətlərlə yeniləşdirmək baxımından mühüm əhəmiyyətə malikdir. Orta əsrlərdə intibah mərhələsini yaşayan Azərbaycan miniatür rəssamlığı tədricən qazandıqı özünəməxsus bədii-estetik əlamətləri XIX əsrdə artıq Qərb və Şərq komponentləri ilə birləşdirən yeni ənənələrlə zənginləşməyə başlamışdı. Bu mühüm prosesdə Naxçıvan və Şuşa rəssamlıq məktəbi nümayəndələri çox böyük rol oynayırdılar.

Əgər mədəniyyət paytaxtımız Şuşada cərəyan edən bədii proseslər nəzər yetirsək, onda rəssamlığın müxtəlif sahələrində Mir Möhsün Nəvvab, Usta Qəmbər Qarabaği ilə yanaşı, Xurşudbanu Natəvanın da səmərəli fəaliyyət göstərdiyini qeyd etmək yerinə düşər. Onun ərsəyə gətirdiyi rəsm əsərləri bədii həllinə görə o dövrdə yaradılan təsviri sənət nümunələri arasında özünəməxsus yaradıcılıq tərzini və manerasını seçilir.

Qeyd etdiyimiz kimi, Xurşudbanu Natəvanın bədii yaradıcılığı həm də çoxəsrlik tarixə malik Azərbaycan təsviri sənətinin yeni bədii-estetik zövqlə müasirləşməsinə xidmət edir. Əgər Mir Möhsün Nəvvab bunu daha çox Şuşada, Usta Qəmbər isə Şəkildə gerçəkləşdirdikləri divar rəsmlərində ifadə etmişdilsə, Natəvan bu özünəməxsusluğu qrafika sahəsində reallaşdırmışdı. Onu da vurğulayaq ki, Mir Möhsün Nəvvab və Usta Qəmbərin müxtəlif funksiyalı binaların interyerinə gözəllik bəxş edən divar rəsmləri daha çox bədii ifadənin monumental-dekorativ xüsusiyyətlərinin qabarıq ifadə edilməsinə istiqamətlənmişdisə, şairə-rəssam əsərlərinin lirik duyğu daşıyıcılığına yüksəlməsinə özü çalışmışdı. Bu mənada Xurşudbanu Natəvanın möhtəşəm yaradıcılıq irsinin özündə bütövlüklə ənənə və müasirliyi birləşdirdiyini əyani şəkildə görürük.

Xurşudbanu Natəvanın rəsm əsərləri, eyni zamanda, bədii şərhinə görə kifayət qədər realdır. Azərbaycan poeziyasında bənzərsiz qəzəlləri ilə özünü təsdiqləyən şairə o vaxta qədərki milli təsviri sənətimizdə yer almış əfsanəvi obrazlar dünyasına yeni simalar gətirmək baxımından olduqca mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Xurşudbanu Natəvanın bədii yaradıcılıq nümunələri arasında tarixi əhəmiyyətə malik digər rəsmlər də mövcuddur. Bunların arasında məşhur Şeyx Şamilin evinin və Qunib qalasının rəsmi diqqət çəkir. Ehtimal edilir ki, bu rəsmlər şairənin həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyevlə birlikdə Dağıstana səfərləri zamanı çəkilib.

Xurşudbanu Natəvanın Cəfər Cabbarlı adına Azərbaycan Dövlət Teatr Muzeyində qorunan dörd rəsm əsəri özünün ifadəli görünüşünə və incə bədii duyumuna görə olduqca maraqlıdır. İncə zövqlü qadın olan Natəvanın muncuqlu tikmə üsulunda gözoxşayan tikmələrinin bəziləri vaxtilə dövlət muzeyləri üçün alınıb. Məlumat üçün bildirik ki, meşğələ istifadəsi nəzərdə tutulan həmin tikmələr Milli Azərbaycan Tarixi və Milli Azərbaycan İncəsənəti muzeylərində mühafizə olunmaqdadır. Xüsusilə vurğulamaq lazımdır ki, muncuqlarla bəzədilmiş belə nəfis tikmələrdən birini Natəvanın həyat yoldaşı Xasay xan Usmiyev 1858-ci ildə Bakıya gəlmiş böyük fransız yazıçısı Aleksandr Düma ilə görüşündən sonra, qonağa hədiyyə edib. Ehtimal olunur ki, məşhur azərbaycanlı şairə-rəssamın həmin əl işi bu gün də Dülmanın Fransadakı muzeyində saxlanmaqdadır.

Xurşudbanu Natəvanın obrazı Azərbaycan təsviri incəsənətində rəssam və heykəltəraşların yaradıcılığında da özünü bir çox məqamlarda parlaq şəkildə göstərmişdir. Bu sırada Azərbaycan heykəltəraşlığının görkəmli nümayəndələrindən biri, Xalq rəssamı, akademik Ömər Eldarovun, heykəltəraş İmran Mehdiyevin, Azərbaycan Respublikasının Xalq rəssamı Oqtay Sadiqzadənin, Azərbaycan

Respublikasının Xalq rəssamı Altay Hacıyevin adlarını çəkmək yerinə düşər. Bu rəssam və heykəltəraşlar Xurşudbanu Natəvanın ən yaddaqalan obrazlar qalereyasını yaratmışlar, desək heç də yanlışdır.

Xurşudbanu Natəvanın ən maraqlı obrazlarından birini heç şübhəsiz, Xalq rəssamı, heykəltəraş Ömər Eldarov yaratmışdır. Bu əsərdə sənətkarın əvvəlki əsərlərinin heç birinə bənzəməyən orijinallıq və məna çalarlığı ilə seçilən cəhətlər çoxdur. Heykəltəraş çətin bir işin öhdəsindən gələrək, müsəlman qadınlarına xas olan xüsusiyyətləri gözəl, lirik şairə obrazında birləşdirərək təsvir etməyi bacarmışdır. Düşüncəli Şərq qadınına təcəssüm etdirən heykəlin hər bir cizgisi - paltarının qırışlarından tutmuş kəlağayısına, əlindəki qələmdən barmaqlarının vəziyyətinə qədər hər şey onu yaradıcı bir obraz, nəcib insan, milli xüsusiyyətlərə malik bir qadın kimi gözümüzü önündə canlandırır.

Xurşudbanu Natəvanın obrazına müraciət edənlərdən biri də istedadlı heykəltəraş İmran Mehdiyevdir. Onun ən uğurlu işlərindən biri məhz XIX əsr Azərbaycanın görkəmli şairəsi "Xurşudbanu Natəvan"ın heykəlidir. Zəngin geyinmiş "Xan qızı"nın oturmuş vəziyyətdə hazırlanmış fiquru plastik həllinə və yapma incəliklərinə görə fərqlənir. Müəllif bürüncdən hazırladığı bu heykəldə el arasında böyük nüfuz sahibi olan şairənin lirik-psixoloji tutumlu, yaddaqalan obrazını yaratmışdır. Əsərdə Natəvanın düşüncəli və qəmli görkəmi onun həyatının təzadı, ağrı-acılı keçdiyinə bədii işarə kimi qəbul olunur. Gənc heykəltəraşın bu dəyərli sənət nümunəsi Belçikanın Waterloo şəhərində parkda ucaldılıb.

Xalq rəssamı Oqtay Sadiqzadə də Xurşudbanu Natəvanın obrazına müraciət edən rəssamlarımız arasında xüsusilə seçilməkdədir. Rəssam görkəmli şairə Xurşudbanu Natəvanın portretini 1983-cü ildə yaratmışdır. Təmtəraqlı planda düşünülmüş portretə rəssam təbii və sərbəst vəziyyətdə oturmuş "Xan qızı"nın olduqca real təsvir etməyi bacarmışdır. Obrazın üzündə zərif, incə hisslər özünü büruzə verir, üzün cizgiləri və paltarının qollarında krujevanın naxışları ilə haşiyələnmiş əllərin zərif cizgiləri tamaşaçını valeh edir. Xurşudbanu Natəvanın baş örtüyü, geyimi, xalı və s. detallar portretə xas olan milli koloriti daha da gücləndirir. Model bir əlini üzünə söykəmiş, digər əlində isə bir qızılqul tutaraq təsvir edilmişdir. Masanın üzərində isə şairənin şeirlər kitabı görünür. Rəssam obrazını onun yaradıcılığı fəaliyyəti ilə uyğun şəkildə təsvir etməyi bacarmışdır. "Xan qızı"nın mavi gözləri, bir qədər soyuq və sakit siması onun geyiminin mavi-gümüşü rənginə, rəngarəng qırçınlılarına, çiyninə salınmış tirmə şalın isti rənglərinə olduqca uyğundur. Rəssam burada müasir dövürün ideallarına sadıq qalaraq poetik, romantik obraz yaratmışdır. Xüsusilə vurğulamalıyıq ki, şairənin bu portreti rəssam tərəfindən uydurulmamışdır. Natəvanın XIX əsrdən qalmaqala yeganə fotosəkil zamanəmizdəkə gəlib çatmışdır. Oqtay Sadiqzadə Natəvanın ən xarakterik cizgilərini götürərək öz düşüncələrini, baxışlarını əlavə edib yeni bir kompozisiya yaratmışdır.

Xalq rəssamı Altay Hacıyev yaradıcılığında da Xurşudbanu Natəvanın mövzusu öz zəngin bədii həllini tapmışdır. İncəlik rəmzi olan bu xanımın zəngin daxili aləmini yeni-yeni rəng çalarları ilə açmağa çalışan Altay Hacıyev Natəvana həsr etdiyi portretində "Xan qızı"nın kövrək, həssas duyğularından, şairənin dünyasından, könül çırpıntılarından xəbər verir. Altay Hacıyevin yaradıcılığında bu obrazın olduqca tutumlu, parlaq bədii əksi ifadə olunub.

Xan qızı Natəvanın şəxsiyyətini, ictimai fəaliyyətini xalqımız və dövlətimiz həmişə yüksək qiymətləndirmiş, onun adı əbədiləşdirilmişdir. Ölkə Prezidenti İlham Əliyevin 14 mart 2022-ci il tarixində Xurşudbanu Natəvanın 190 illiyinin qeyd edilməsi ilə bağlı Sərəncamında da göstərilən kimi: "Bu gün Natəvanın Şuşada yarıdan ucalan və möhtəşəm Zəfərimizin təntənəsini nümayiş etdirən büstü, eyni zamanda, xalqımızın milli-mədəni irsə qayğısının rəmzi və mənəvi dəyərlərə ehtiramının təzahürüdür".

Hesab edirik ki, bundan sonra da Xurşudbanu Natəvanın bənzərsiz yaradıcılığına və həyatına həsr edilmiş sənət əsərləri daha da artacaq, "Xan qızı"nın böyük yaradıcılıq irsi yeni-yeni tədqiqat əsərlərində sənətsünaslıq elmi müstəvisində təhlilə cəlb olunacaqdır.

Toğrul CƏFƏRLİ,
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Təsviri incəsənət kafedrasının müəllimi.